

DOI: [10.32702/2307-2156-2021.6.32](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.6.32)

УДК 351.823.1:338.43.02

*Т. В. Арбузова,
к. е. н., доцент,
доцент кафедри публічного управління, адміністрування та міжнародної економіки,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-7806-8249*

*В. І. Панасюк,
к. е. н., доцент,
доцент кафедри публічного управління, адміністрування та міжнародної економіки,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-9141-0149*

ФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОГО ХАРАКТЕРУ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

*T. Arbuzova
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of public management, administration and international
economics, Bila Tserkva National Agrarian University*

*V. Panasiuk
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of public management, administration and international
economics, Bila Tserkva National Agrarian University*

FORMATION OF THE PUBLIC NATURE OF THE STATE AGRARIAN POLICY

Визначено сутність поняття «публічна аграрна політика» як напряму дії держави за безпосередньої участі суспільства, призначеного для задоволення його потреб у аграрній продукції, забезпеченні розвитку сільської місцевості. Встановлено, що термін «державна аграрна політика» варто вважати тлумаченням у вузькому розумінні, широке її трактування було б доречним з використанням терміну «публічна». Представлено складові процесу формування публічної аграрної політики, включаючи політичний та управлінський аспекти. Розглянуто умови набуття політикою публічного характеру, що ґрунтуються на прозорості, доступності, колективності. Проведено аналіз механізму реалізації інтересів зацікавлених сторін у генеруванні аграрної політики, здійснюваний шляхом прийняття управлінських рішень на національному, регіональному та місцевому рівнях. Визначено суб'єктивні риси публічності державної аграрної політики – формування адекватних часу агрополітичних відносин, агрополітичної свідомості та агрополітичної організації. Обґрунтована потреба у оперативному і неупередженому застосуванні інструментів впливу на розвиток аграрного сектору як свідчення достатньо швидкої реакції публічної агрополітики на виклики ринку з метою скорочення лагу між виникненням у галузі проблеми, її визнанням та прийняттям агрополітичного рішення. Запропоновано напрями формування

публічного характеру сучасної аграрної політики на засадах забезпечення публічно-приватного соціального партнерства, які нині можуть забезпечити позитивний результат.

The article defines the essence of the concept of "public agrarian policy" as a direction of state action with the direct participation of private agribusiness, local community, region, other public institutions, designed to meet the needs of society in agricultural products, rural development. It is established that the term "state agrarian policy" should be considered an interpretation in the narrow sense, its broad interpretation would be appropriate to use the term "public". The components of the process of formation of public agrarian policy, including political and managerial aspects, are presented. The conditions for the policy to acquire a public character based on transparency, accessibility, and collectivity are considered. An analysis of the mechanism for realizing the interests of stakeholders in the generation of agrarian policy, carried out by making management decisions at the national, regional and local levels. The article identifies the subjective features of publicity of the state agrarian policy - the formation of adequate time agro-political relations, agro-political consciousness and agro-political organization. There is a justified need for prompt and impartial application of tools to influence the development of the agricultural sector as evidence of a sufficiently rapid response of public agrarian policy to market challenges in order to reduce the gap between the problem, its recognition and agro-political decision-making. It is concluded that public agrarian policy is the result of interconnection, interaction and complementarity of market and public administration regulators, the process of policy making is influenced by various actors and is an example of public-private partnership in agriculture, and the adoption and implementation is the realm of the state, so state regulation of the agricultural sector is still relevant. The directions of formation of public character of modern agrarian policy which now can provide a positive result, namely necessity of balancing of interests of public actors of agrosphere are offered; overcoming the inertia of civil society in rural areas in addressing socially important issues of local importance; ensuring political trust and zero tolerance for corruption; the need to form a new agrarian political elite, separate from business, to meet which agrarian education and science are designed.

Ключові слова: державна аграрна політика; аграрний сектор; публічний характер; державне регулювання; стейкхолдери; інтереси; публічні дійові особи; управлінське рішення.

Key words: state agrarian policy; agricultural sector; public nature; state regulation; stakeholders; interests; public actors; managerial decision.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Для національної економіки України аграрний сектор був і залишається одним із визначальних, а в умовах кризи виявився бюджетоутворюючим і експортоспроможним. З огляду на його специфіку формування і реалізація аграрної політики є необхідною умовою забезпечення конкурентного статусу галузі й економіки в цілому. Традиційним для вітчизняної науки є акцент на активній ролі держави у виробленні та досягненні цілей управління. Нині процеси розвитку громадянського суспільства, демократизації, децентралізації обумовили доречність застосування поняття «публічна аграрна політика», включивши поруч із державою як суб'єкта управління місцеві самоврядні інституції – в ряді питань повноважні регулятори відносин на селі, інститути громадянського суспільства.

Вивчаючи досвід розвинених країн світу, зокрема, США, Австралії, Канади, Євросоюзу і реалізації ним Спільної аграрної політики, його можна вважати міжнародним стандартом регулювання розвитку агросектору, зважаючи на ефективність задіяваних заходів. Відзначимо, що управлінські інструменти змінювалися залежно від кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринків сільськогосподарської продукції та продовольства, були передусім інструментами впливу на аграрну економіку. На початку застосування у 1956 році – час занепаду і депресії в економіці, брак продовольчих товарів, несприятливі умови для сільського господарства – САП Європейського Союзу була спрямована на нарощування обсягів виробництва і експорт агропродукції, а починаючи з 70-80-х років – досягнення продовольчої безпеки і перевиробництво сільськогосподарських товарів – на стримування, вдаючись до структурування виробництва, підвищення якості агропродовольства, екологізації сільського господарства (зокрема, реформа MacSharry, Agenda 2000, реформа Fischler, програма Health Check). З'явився новий акцент аграрної політики – потреба у підтримці розвитку сільських територій, а,

отже, і нова група зацікавлених осіб – сільські жителі – поруч із суб'єктами агробізнесу. Аналогічні тенденції спостерігалися у всьому світі. Очевидно, що перехід від стимулювання до рестрикції не викликав захоплення у сільгосптоваровиробників, однак довіра до інститутів влади, їх здатність професійно оцінити кон'юнктуру ринку і прийняти вірне рішення, враховуючи інтереси всіх стейкхолдерів, впевненість у тому, що будуть збережені протекціоністські методи регулювання агросфери, захисту довкілля і територіальних громад села забезпечили реалізацію основних положень САП ЄС, агрорішень американського, австралійського, японського, інших урядів розвинених країн. На нашу думку, у світі публічного характеру державна аграрна політика почала набувати в зв'язку з актуалізацією суспільних проблем необхідності забезпечення населення продовольством, розвитку сільських поселень – носіїв національної ідентичності. Останнє стало однією з причин прийняття «Європейської хартії місцевого самоврядування» у 1985 р. Зазначені питання залишаються актуальними, є предметом наукових розвідок і потребують повсякчасної адаптації до сучасних умов розвитку, які обумовлені формуванням нових правил, змісту, вимірів та знань в глобалізованому постіндустріальному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблеми формування і реалізації державної аграрної політики знайшли своє відображення у численних дослідженнях вітчизняних та іноземних науковців, зокрема, Андрійчука В. Г. [10], Бородіної О. М., Гадзала Я. М. [9], Гладя М. В. [9], [26], Кваші С. М. [18], Лузана Ю. Я. [26], Лупенка Ю. О., Маліка М. Й., Прокопи І. В., Саблука П. Т. [9], Шияна В. Й. [13] та інших. Водночас питання формування публічного характеру аграрної політики держави як засобу забезпечення результативного управлінського впливу суспільних інститутів на розвиток агросфери потребує додаткового розгляду, оскільки залишається недостатньо висвітленими.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування необхідності формування та представлення пропозицій щодо основних шляхів набуття публічності аграрної політики держави як засобу забезпечення ефективного управління, регулювання суспільством істинних інтересів, ефект яких виходить за межі прямого взаємозв'язку приватних дійових осіб та суттєво позначається на добробуті більшості громадян суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вплив держави на суспільство пронизує весь хід його розвитку, починаючи від періоду її виникнення як суспільної політичної інституції. Як відповідальний економічний регулятор держава заявляє про себе на межі XIX-XX століть, коли ринок виявився неспроможним вирішувати важливі економічні проблеми і на державу покладался захист ринкового саморегулювання, а отже, рух здійснювався від ринку до держави, як інституції, покликаної обслуговувати його інтереси. Від початку незалежності для української економіки характерним був зворотній процес: тотальний державний монополії довелося поступатися своїми позиціями на користь ринку. Ця обставина пояснює застосування терміну «державна політика» як само собою зрозумілого, оскільки державному регулюванню відводилася донедавна домінуюча роль.

Відповідно до теоретичних постулатів економіки основними мотивами втручання держави у функціонування ринкового механізму розподілу і використання ресурсів є недосконалість конкурентного середовища, необхідність виробництва суспільних благ, неповнота ринків, недосконалість інформації, наявність екстерналій тощо. Складовою соціально-економічної системи є аграрна сфера – особлива з погляду масштабів державної турботи: незважаючи на те, що сільськогосподарські ринки є висококонкурентними, продукцію не можна віднести до чистих суспільних товарів, а наявність перевиробництва доводить повноту ринку – здавалося б, ця сфера останньою потребує втручання і підтримки державних інститутів. Проте на практиці аграрний один із не багатьох секторів економіки, які потрапили під потужний державний вплив як в розвинутих, так і в країнах, що розвиваються. За рівнем держпідтримки і регулювання її можна порівняти хіба що з національною обороною. Ця допомога здійснюється повсюдно, наприклад, у державах ЄС її рівень за відповідною методикою ОЕРС становить до 20 % вартості випуску продукції сільського господарства, за 2014-2020 роки передбачається, що обійдеться платникам податків і споживачам у 408 млрд євро [1]. Незважаючи на численну кількість досліджень іноземних та вітчизняних політиків і науковців сутності, напрямів, інструментів, ефективності аграрної політики, дискусій *pro et contra* державної підтримки агросфери через докази стосовно доходів у сільському господарстві, зовнішньоторговельні обґрунтування тощо, не зменшилися масштаби реальної опіки держави над цим сектором економіки.

Аграрний сектор посідає виняткове місце в національному господарстві через його продовольчий аспект [2]. Європейські держави, США, говорячи про політику управління цією сферою, називають її «публічною аграрною політикою» або просто «аграрною політикою», не обмежуючи зміст лише впливом держави. Політика з'являється там, де стикаються інтереси, врегулювання яких набуває суспільно важливого характеру. Функціонування демократичного суспільства передбачає здійснення політики людьми для людей, є публічною справою. Розробка і реалізація аграрної політики, як будь-якого напрямку публічної політики, ґрунтується на залученні не тільки інститутів публічної влади – державних органів та органів місцевого самоврядування, а й інших публічних дійових осіб – представників агробізнесу, науковців-аграріїв, експертів, лідерів громадської думки, ЗМІ, інститутів громадянського суспільства тощо. Консультації органів виконавчої влади з громадськістю щодо питань вироблення та втілення аграрної політики унормовані також українським законодавством [3]. Звісно, держава має репрезентувати інтереси народу, але без інституціоналізованих і неінституціоналізованих публічних акторів вона не здатна концентрувати й задовольняти різноманітні потреби

та інтереси суспільства [4, с. 116]. Посилення важливості впливу суб'єктів аграрної політики, ролі кожного у процесі прийняття політичних та управлінських рішень, формування прямих і зворотних зв'язків у діалозі між ними дозволяє констатувати процеси трансформації державної аграрної політики в публічну, розуміючи під нею напрям дій держави за безпосередньої участі суспільства, призначений для задоволення його потреб у аграрній продукції, забезпеченні розвитку сільської місцевості.

«Новий тлумачний словник української мови» визначає політику як: 1) цілі й завдання, що їх ставлять суспільні класи в боротьбі за свої інтереси; методи і засоби досягнення цих цілей і завдань; загальний напрямок, характер діяльності держави, певного класу або політичної партії; напрямок діяльності держави або політичної партії у тій чи іншій галузі у певний період; події та питання внутрішньодержавного і міжнародного суспільного життя; 2) це лінія поведінки в чому-небудь, певне ставлення до кого-, чого-небудь [5, с. 80]. У енциклопедичному словнику «Філософія політики» політику (від грец. *politiká* – державні і суспільні справи) тлумачать як організаційну, регулятивну і контрольну сферу суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована передусім на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами й соціальними групами задля задоволення власних запитів і потреб [6, с. 430].

Для розуміння процесу формування публічної аграрної політики важливо виділити наступне. По-перше, те, що вона є результатом взаємодії, спілкування вирішення людьми спільних справ. По-друге, термін «політика» синонімізується з іншими політичними явищами – влада, панування, держава, узгодженість, підпорядкування, конфлікт, які утворюють єдиний змістовно-термінологічний ряд. По-третє, функціональне тлумачення політики пов'язане з наявністю «вічних» проблем еволюції людства, передусім продовольчої. Узагальнюючи різні трактування виділяють функції політики: всеохоплююча організація відповідних суспільних явищ; вираз провідних інтересів публічних союзів, груп і прошарків суспільства; регулятивно-контрольний вплив на життя, діяльність, стосунки людей, соціальних груп, націй, народів, країн; раціоналізація суперечностей між соціальними групами, їх цивілізоване вирішення; підпорядкування загальним інтересам; соціалізація особистості; спадкоємність та інноваційність соціального розвитку [6, с. 430].

Політика є суб'єктивною реакцією на об'єктивну дійсність. Природа політики тісно пов'язана з базисними економічними інтересами й відносинами. Виняткова значущість та незамінність ресурсного потенціалу сільських територій, сільськогосподарської продукції в життєдіяльності людини і суспільства, потреба відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури обумовлює пріоритетність розвитку аграрного сектору та соціального розвитку села в національній економіці [7]. Діалектика взаємовпливу аграрної економіки і політики призводить до втручання держави в економічні процеси, потреби у відповідному напрямі державної політики, опори на економіку за формування орієнтирів зовнішньої та внутрішньої політичної поведінки.

Дослідження особливостей аграрної політики як складової соціально-економічної політики держави дозволило виявити традиційний та нетрадиційний підходи до з'ясування її сутності. До першої категорії розумінь варто віднести, зокрема, визначення її як курсу та системи заходів, спрямованих на інтенсивний розвиток продуктивних сил села, вдосконалення або докорінну зміну існуючих там форм власності, на поліпшення умов життя й побуту його мешканців, на забезпечення сировиною промисловості та ін.; наукове обґрунтування стратегії і тактики розвитку аграрних відносин в нових умовах висококонкурентного середовища, економічне обґрунтування шляхів розвитку сільських територій з оптимальним поєднанням ринкових важелів з державним регулюванням [8, с. 17].

Відповідно до чинного законодавства державна аграрна політика базується на національних пріоритетах, враховує необхідність інтеграції України до Європейського Союзу та світового економічного простору, є системою правових, організаційних і економічних заходів щодо підвищення ефективності функціонування аграрного сектору, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій. Метою політики є досягнення стратегічних цілей: гарантування продовольчої безпеки держави; перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави; збереження селянства як носія української ідентичності, культури й духовності нації; комплексний розвиток місцевості та розв'язання соціальних проблем на селі [7].

Гадзало Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т. трактують вітчизняну аграрну політику як сукупність науково обґрунтованих заходів, спрямованих на підвищення продуктивності й економічної ефективності аграрно-ресурсного потенціалу, охорону і розширене відтворення природних сільськогосподарських ресурсів, поліпшення системи матеріально-технічного забезпечення агроформувань, реформування земельних відносин, розвиток багатокладної економіки, стабільне нарощування виробництва продукції, успішне розв'язання продовольчої проблеми, поліпшення фінансово-економічних показників сільських товаровиробників, підвищення економічної ефективності функціонування АПК країни [9, с. 220].

На базі традиційного розуміння аграрної політики як сукупності форм і методів регулювання розвитку агропродовольчого сектору економіки у його загальноприйнятих межах сучасні дослідники дають визначення новітній аграрній політиці як системи цінностей, які держава вбачає в цьому секторі (або, по-іншому, виставляє перед ним) і гарантує їхнє забезпечення (досягнення). У прикладному значенні це має розглядатися так: державна влада бере на себе повну і ні з ким іншим неподільну відповідальність за її практичне втілення. Найважливішими цінностями, які мають бути закладені у новітню аграрну політику є: відповідність аграрної політики стратегічним суспільно-політичним інтересам держави щодо побудови в країні суспільно-політичного

ладу (у політичному значенні – політичний аспект); базування її на ідеології селяниноцентризму і, відповідно до цього, підпорядкування механізмів здійснення і кінцевих результатів інтересам села і селянства (у соціальному значенні – соціальний аспект); гарантування продовольчої та екологічної безпеки країни в найсучаснішому розумінні цих категорій (у економічному і екологічному значенні – економічний і екологічний аспект). Все інше, що асоціюється з сутністю аграрної політики, засобами і механізмами забезпечення її ефективного функціонування і досягнення кінцевої мети, має розглядатися похідним від зазначених цінностей. Аграрна політика розглядається винятково як державна, а не як політика Президента України [10, с. 42–44].

На думку дослідників це постійний процес керівництва і управління аграрним сектором економіки з метою забезпечення його розвитку по одному або одночасно кількох політично задекларованих, економічно забезпечених та соціально захищених напрямках, таким чином роблячи акцент на важливості управлінського впливу політики [11, с. 38].

Як бачимо, сучасне тлумачення аграрної політики в українських нормативно-правових актах, науково-практичних матеріалах включає як заходи, спрямовані на підтримку безпосередньо сільськогосподарської діяльності, але й більш широкий аспект – політику забезпечення сталого розвитку сільській місцевості.

Офіційна методика оцінки підтримки агросектору ОЕСР аграрну політику поділяє на сільськогосподарську (виробничу – первинні сільськогосподарські виробники, які є одержувачами політичних трансфертів (бенефіціарами)) і споживчу (економічні групи, що несуть витрати на сільськогосподарську підтримку – споживачі сільськогосподарських товарів та платники податків (апліканти), які є джерелами трансфертів) [12, с. 16]. Запровадження цієї методики змінило методи аналізу аграрної політики, зокрема, аналізується не розподіл державних витрат на аграрну сферу, а трансфертні платежі в сільське господарство за рахунок платників податків і споживачів продукції. Тобто держава розглядається як посередник між платником податків/споживачем та сільгосптоваровиробником [13, с. 13].

За визначенням Європейської Комісії Спільна аграрна політика – істотна складова європейської інтеграції – є комплексом сільськогосподарської, соціальної, екологічної, територіальної та інших складових аграрної політики, що регулює сферу сільськогосподарського виробництва і торгівлі, має на меті зміцнення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки, забезпечення сталого сільського розвитку, виробництва достатньої кількості безпечних продуктів харчування, збереження навколишнього середовища та натуральних ресурсів. Отже, САП стосується їжі, довкілля і села, є партнерством між сільським господарством та суспільством, а також між Європою та її фермерами [14].

Публічність політики ґрунтується на прозорості, доступності, колективності [15]. Суспільство усвідомлює свої реальні інтереси, транслює їх та активно обговорює, бере активну участь у співуправлінні поруч з державним та місцевим управлінням на засадах соціального партнерства. Публічна політика держави в свою чергу демонструє адекватну реакцію урядових структур на індивідуальні інтереси, що збігаються з інтересами інших, тобто формується спільний інтерес в процесі субординаційних і реординаційних зв'язків. Якраз завданням держави є інституціональна інтеграція інтересів всіх зацікавлених сторін на умовах формування, транслювання правил гри та слідування за їх ретельним дотриманням. Як свідчить досвід розвинених країн, кланово-олігархічна система державного управління викликається монополізацією економіки, неминуче спонукає появу конфліктів і протистоянь.

Свідченням поступового подолання кризових явищ та зростання економічної ефективності використання потенціалу аграрної галузі під впливом кон'юнктури внутрішнього та світового ринків є рівень рентабельності виробництва сільгосппродукції: у 1990 році він становив 42,6 %, у 2000 році – мінус 1 %, у 2010 році – 24,5 %, у 2015 році – 43,0 %, у 2018 – 18,9 %, 2019 році – 19,3 % [16]. Однак розвиток економіки аграрного виробництва не став основою збалансованості інтересів агробізнесу й сільської місцевості за соціальними та екологічним критеріями (рис 1.), що змушує ставити питання про відсутність публічності аграрної політики держави через домінування корпоративних інтересів приватного агробізнесу в політичному процесі. Нині потужна економічна сила корпорацій з метою коригування у вигідному для них напрямі впливає на інституційний механізм держав (антимонопольне, податкове, митне регулювання, бюджетне субсидування, квотування), підсилюючи таким чином контроль над ринком. У 2018 р. корпоративний сектор аграрної сфери використовував 37 % найродючіших сільськогосподарських угідь, продукував близько половини всієї продукції, зокрема, понад 50 % рослинницької, охоплював майже 90 % найманої праці галузі. У корпоративному сегменті агросфери України панують холдингові компанії (близько 100 за експертними оцінками), здебільшого контрольовані іноземним капіталом, що поглинули або контролюють традиційний агробізнес [17, с. 10, 20–25].

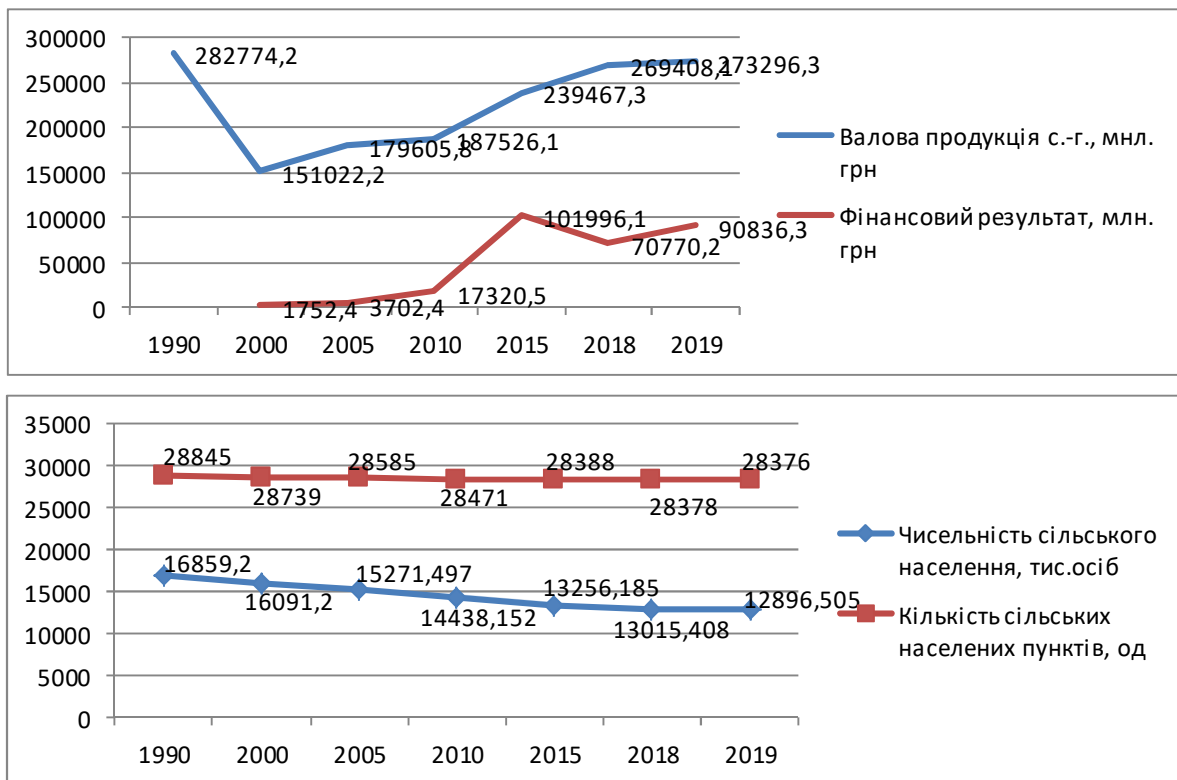

Рис. 1. Кореспонденція основних показників розвитку аграрної економіки та соціальної системи сільської місцевості

Джерело: розроблено на основі [16]

Забезпечення публічності аграрної політики держави передбачає участь на демократичних засадах зацікавлених сторін – приватного аграрного бізнесу, місцевої громади, регіону, держави – у її генеруванні, що здійснюється шляхом прийняття рішень на різних рівнях і означає можливість прямого впливу на ефективне управління агросектором (рис. 2). Стейкхолдери входять у публічний простір не тому, що прагнуть про себе повідомити, а для того, щоб бути співпричетними до вирішення суспільної проблеми, запропонувати свій погляд на її вирішення, знайти порозуміння та взаємодіяти з іншими учасниками.

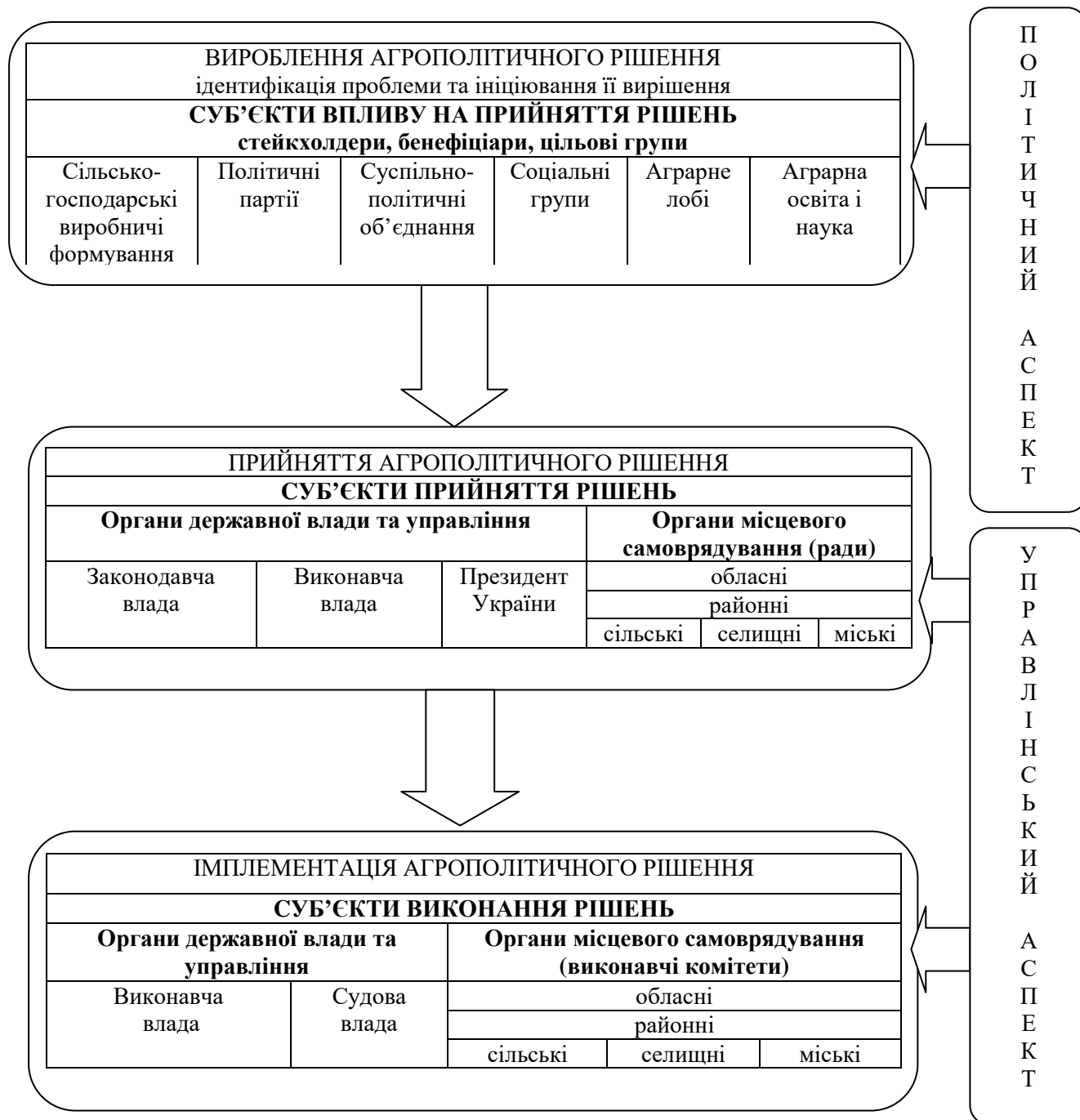

Рис. 2. Публічний характер процесу прийняття агрополітичних управлінських рішень

Потреба в реалізації інтересів більшості приватних суб'єктів агросфери, які голосують за політичних кандидатів, що представляють позицію своїх виборців і здатні через політичні процеси досягти бажаних цілей, обумовлює появу відповідного типу і виду державної аграрної політики, яка виробляється і застосовується для задоволення інтересів публічних союзів галузі. Однак, на думку Кваши С. М., політики, управлінці, науковці, маючи обопільну зацікавленість у розвитку держави та її національних інтересів, досі не вибудували спільного погляду на хід та зміст аграрних реформ, що реалізуються нині та плануються в державі в розроблених законопроектах з питань стратегії виробничого і соціального розвитку, продовольчої безпеки, обігу земель та інших. В процесі формування цього інституціонального середовища спершу маємо зорієнтувати себе на модель майбутнього бачення інноваційної структури сільськогосподарських товаровиробників. Друге, це визначення перспективної моделі використання інтелектуального капіталу та забезпечення життєдіяльності людини на селі, взагалі взаємозалежності проживання і зайнятості громади на сільській території [18, с. 20].

Політика, що розробляється державними органами та органами публічних союзів різних рівнів, справляє визначальний вплив на розвиток економіки та її секторів. «Політичне виробництво» – це продукт розумової діяльності публічних інститутів, що залежить від якості людського, інтелектуального та соціального капіталу, кожен з яких є потужним економічним активом і умовою ефективного використання усіх інших економічних активів [19, с. 37], а відтак є джерелом формування публічної інноваційної соціально-економічної

політики розвитку аграрного сектору. Політична діяльність є результатом комплексної взаємодії індивідів, соціальних та професійних груп, груп інтересів, політичних рухів, партій, державних органів та інших суб'єктів і має на меті сприяти формуванню, розвитку, відтворенню, ліквідації окремих елементів, зміні соціально-економічної системи, що функціонує на засадах нової економіки.

Основними суб'єктивними аспектами публічності аграрної політики, які допомагають її усвідомити й зробити життєспроможною є:

1) агрополітичні відносини – стійкі взаємозв'язки та взаємодія соціальних груп аграрного сектору між собою та інститутами публічної влади;

2) агрополітична свідомість – принципове підпорядкування політичного життя усвідомленому ставленню суспільства до найважливіших інтересів щодо гарантування його продовольчої безпеки та збереження аграрного сектору як системоутворюючої складової національної економіки України, реалізація яких без застосування владних важелів раціонального використання ресурсного потенціалу сільських територій неможлива;

3) агрополітична організація – вказує на роль інститутів публічної влади (законодавчих, виконавчих, судових органів влади, органів місцевого самоврядування, партійних і суспільно-політичних інститутів, груп тиску в аграрному секторі та ін.) як центрів управління та регулювання агрополітичних процесів. Взаємодія зазначених структурних елементів є постійним джерелом саморозвитку агрополітики, надає їй внутрішньої цілісності.

Для виконання своєї організуючої і мотиваційної функції аграрна політика має відповідати певним характерним причинно-наслідковим ознакам, що характеризують її зміст і цільове призначення. Механізм здійснення аграрної політики держави є внутрішньою будовою, комплексом різноманітних складових публічного управлінського процесу, що включає принципи, об'єкти, суб'єкти, елементи, типи, методи, засоби її реалізації, які, взаємодіючи, впливають на кон'юнктуру аграрної економіки та ставлять за мету досягти кращого результату порівняно з вільним ринковим розподілом, водночас підтримуючи прагнення до забезпечення соціальної справедливості та відповідальності у сільському розвитку.

На переконання авторитетних вітчизняних науковців аграрні економісти мають спробувати вибудувати краще розуміння політичних та інституційних чинників, що впливають на колективне прийняття рішень в аграрній політиці. Методологічний базис, на якому має ґрунтуватися процес розробки концепції розвитку аграрного сектору економіки України, включає дві складові – суспільно-політичну, яка спирається на теорію суспільного вибору та соціально-економічну, в основі якої лежить теорія економіки добробуту суспільства [18, с. 16].

Суспільний вибір полягає у оцінці варіантів, прийнятті найкращих із ряду «неоптимальних» рішень та їх реалізації щодо багатьох економічних, соціальних та інших проблем, які виникають внаслідок колективної життєдіяльності. Такий вибір здійснюється за допомогою держави та муніципальних інститутів і створює основу для вибору розумних підходів у прийнятті політичних рішень в тих випадках, коли значення мають як переваги й недоліки і ринку, і держави. Будь-які економічно значимі суспільні рішення в кінцевому рахунку приймаються людьми, що максимізують значення своїх функцій корисності. Інтереси формують логіку економічної поведінки, тому відмінності у ролях і відповідних інтересах передусім пов'язані з положенням індивідів в системі політичних інститутів, які визначають способи і ступінь впливу на позицію державних та місцевих органів. Споживач виявляє свої переваги через механізм голосування. Ресурси, що знаходяться в розпорядженні споживача – це не тільки його власне право голосу, але також можливості, пов'язані з участю в різних організаціях, проведенні і фінансуванні політичних кампаній [20, с. 87, 89]. В Україні щонайменше п'ять партій, що позиціонують себе як аграрні [21], а власне Аграрна партія є однією із найстаріших і вважає своїм електоратом 6,5 млн осіб, пов'язаних з сільським господарством [22].

Як наслідок, маємо підстави для визначення чинників і принципів для формування та захисту своїх колективних інтересів суспільною групою – виробниками сільськогосподарської продукції та сільськими жителями: по-перше, принцип захисту території свого бізнесу; по-друге, принцип захисту сільських носіїв культури і духовності нації; по-третє, принцип захисту бідніших та слабкіших – розподіл залежно від статусу соціального класу і, по-четверте, об'єктивна компенсація виробникам ризиків у виробництві важливіших суспільних товарів (принцип розподілу залежно від пріоритету споживчих потреб). Теорією суспільного вибору можна пояснити, чому платники податків і споживачі не зацікавлені у скороченні в країнах ЄС аграрного протекціонізму. З позиції корпоративних інтересів аграрна політика пояснюється потребою у взаємообміні суспільними зобов'язаннями між сільськогосподарськими виробниками та публічною владою і є оптимальною компенсацією за важливі суспільні товари, які виробляє аграрний сектор [18, с. 14–17].

Теорія економіки добробуту суспільства ґрунтується на нормативній оцінці ринків і застосування інструментів економічної, зокрема, аграрної політики з погляду справедливості розподілу ресурсів. Аналізуються наслідки від дій уряду одночасно для всіх учасників аграрного ринку – виробників і споживачів через зміни надлишків у кожного з них як вимірників доходів і витрат суспільства під впливом змін аграрної політики. Зміна в політиці є соціально виправданою, якщо в результаті такої зміни або всі члени суспільства опиняться у кращому становищі, або принаймні це стосуватиметься деяких його членів і водночас стан усіх інших не погіршиться. Безповоротні втрати, які можуть виникати у товаровиробників або споживачів внаслідок внесення змін у політику уряду, є формами економічної неефективності і мають враховуватися за розробки та впровадження інструментів публічної аграрної політики [23, с. 210, 228]. Отже, критерієм цінності державних

та місцевих програм слугує їх збалансований вплив на економічну ефективність (розподіл ресурсів) та соціальну справедливість (розподіл доходів), а основною метою економіки добробуту є створення такої структури, за якої ці критерії застосовуватимуться систематично [24, с. 94].

Таким чином, публічна аграрна політика – взаємозв’язок, взаємодія і взаємодоповнення ринкових та публічно-управлінських регуляторів задіяння всіх можливих за даного рівня технологій ресурсів розвитку агросфери – має стати засобом і джерелом її відтворення, спрямування й динаміки функціонування. Арсенал інструментів регулювання аграрної галузі відповідно до характерних ознак (рис. 3) є реакцією на кон’юнктуру внутрішнього та зовнішнього ринків, результатом врегулювання інтересів стейкхолдерів, пошуку компромісів [25, с. 269].

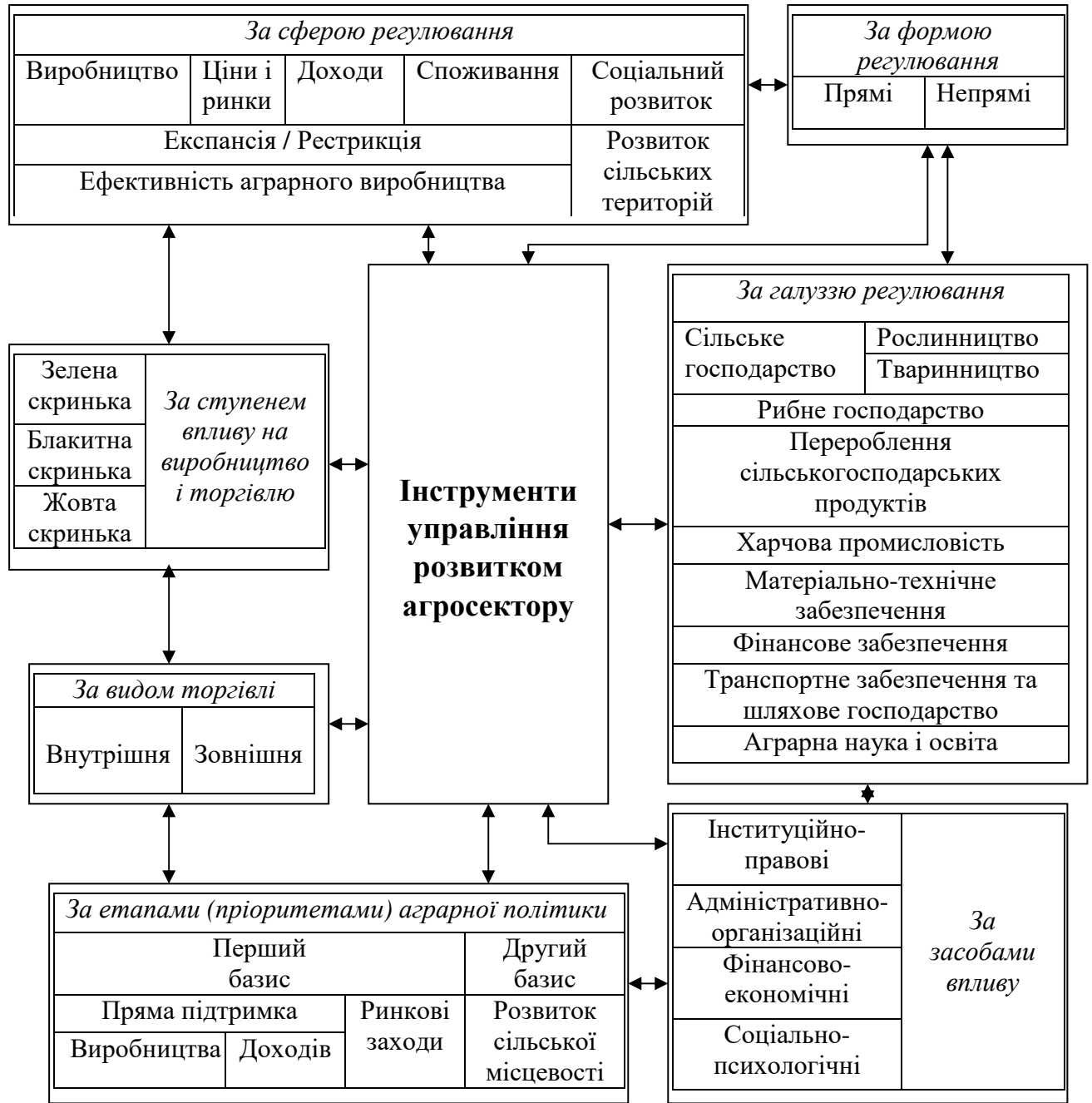

Рис. 3. Інструменти управління розвитком агросектору за ознаками регулювання

Вадами як ринкової самоорганізації та регулювання так і державної інтервенції є нездатність забезпечити ефективний вплив на розподіл обмежених ресурсів, якими володіє аграрна економіка. Крім того, в кожній країні під впливом об’єктивних і суб’єктивних чинників формується громадська думка щодо справедливості такого розподілу, яка часто нашоухується на його невідповідність поширеним у суспільстві уявленням про справедливість. Тому кожен із цих регуляторів має право на існування, доповнюючи один одного. Публічна аграрна політика покликана стати взаємовигідним симбіозом і для приватного агробізнесу, і для місцевої громади, і для регіону, і для держави в цілому з метою забезпечення сталого сільського розвитку. Такі відносини щодо формування та імплементації агрополітичних рішень можуть бути успішними, якщо

збільшуватимуть шанси всіх партнерів у максимальній реалізації їх інтересів. Публічність зазначених інститутів перебуває в Україні на етапі свого формування та розвитку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Як бачимо, аграрна політика є адаптованою до сучасних мінливих потреб суспільства національною моделлю управління, регулювання та адміністрування розвитку сільського господарства та сільських територій. Аграрну політику здійснює не тільки держава, але і суспільно-політичні інституції, публічні союзи всіх рівнів, формуючи правові, економічні, соціальні, екологічні, культурні, територіальні, інші умови розвитку аграрної економіки та життєдіяльності сільського населення.

Оскільки політика є результатом спільної діяльності та взаємодії державних, публічних, недержавних акторів та наднаціональних структур, ця обставина дає нам підстави віднести поняття «державна аграрна політика» до тлумачення аграрної політики у вузькому розумінні, широке ж її трактування було б доречним з використанням терміну «публічна». Такий механізм формує публічний формат для прийняття агрополітичних рішень, що спрямовані на досягнення суспільно важливих цілей та реалізацію суспільних інтересів щодо забезпечення продовольчої безпеки, комплексного сталого розвитку національного агробізнесу, розвитку сільської місцевості. Процес вироблення політичних рішень відбувається під впливом різних суб'єктів і є прикладом реалізації публічно-приватного партнерства в аграрній сфері, а прийняття і реалізація – це царина держави, тому державне регулювання агросектору не втрачає актуальності.

Суб'єктивними рисами публічного характеру державної аграрної політики є формування адекватних часу агрополітичних відносин, агрополітичної свідомості та агрополітичної організації, забезпечення якого, на нашу думку залежить, зокрема, від:

1) балансування інтересів публічних дійових осіб агросфери. Якщо в політичному процесі переважають державно-бюрократичні, олігархічно-кланові, партійні та інші корпоративні інтереси, державна аграрна політика не може бути визнана публічною. Публічність ґрунтується на забезпеченні еквівалентності інтересів, відповідно відсутність здатності балансування означає недемократичність політики. Для досягнення цього як мінімум необхідно збагнути і транслювати свій інтерес та врахувати специфіку інтересів інших зацікавлених суспільних груп, запропонувати варіант їх балансування на засадах реалізації публічно-управлінського принципу стримувань і противаг. Інтереси корпоративного бізнесу агросектору в довгостроковому плані можуть бути реалізовані за умов усвідомлення необхідності забезпечення соціальної та екологічної складової розвитку сільських поселень.

Належна публічна аграрна політика – це така політика, яка якісно та ефективно вирішує проблеми розвитку агросфери, не створюючи політичного розколу, слугує справедливості. Всякий раз, коли вважається, що вона може вирішити проблему без будь-якого із стейкхолдерів, що не погодився з її виникненням, політика може без проблем рухатися вперед. Вона повинна вирішувати суспільні проблеми, не порушуючи меж, встановлених державними законами та місцевими рішеннями. Така політика має заохочувати активну громадянськість та демократичний процес суспільства в цілому і сільської місцевості зокрема;

2) подолання інертності громадянського суспільства сільських територій у вирішенні суспільно важливих питань місцевого значення, зокрема, активізація участі сільських громад та забезпечення відповідальності за саморозвиток на засадах самоорганізації, саморегулювання, самозабезпечення. Зневіра у здатності соціуму чинити реальний вплив на власний розвиток має руйнівну дію, а у випадку хронічного перебігу набуває незворотного характеру;

3) політична довіра та формування нульової толерантності до корупції. Місцеве самоврядування як найближчий до людей рівень управління є своєрідним урядом низової ланки. Розширення повноважень територіальних громад, які достеменно володіють ситуацією у регулюванні земельних відносин, наявності соціально-економічних потреб у відповідній місцевості, проблеми збереження родючості ґрунтів, удосконалення механізмів охорони земель тощо, нині можуть зняти напругу довкола закону щодо ринкового обігу земель сільгосппризначення [26]. Однак, як зазначають іноземні дослідники, для країн, що розвиваються є ризик втрати переваг існування місцевого самоврядування. Приміром, його провал у сфері обслуговування аграрної сфери Нігерії протягом багатьох років змусив громадян втратити віру та довіру до адміністрації місцевого самоврядування як до публічної інституції. Більшість місцевих самоврядних установ в Нігерії не пропонують жодної ефективної допомоги для сільськогосподарських втручань на місцевому рівні, формуючи виклики для розвитку сільського господарства, що включають питання розкрадання та корупції, потребують перевірки та попередження їх проявам на всіх рівнях шляхом ретельного аудиту укладених контрактів на предмет їх виконання [27];

4) потреба у формуванні нової аграрної політичної еліти, відділеної від бізнесу, для задоволення якої призначена аграрна освіта й наука. Поява у вітчизняних аграрних вузах, як-от в Білоцерківському національному аграрному університеті, у 2016 році спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» мала на меті й надалі має бути спрямована на підготовку публічних управлінців зі знаннями аграрної економіки та соціуму, налаштованих передусім на задоволення інтересів нації в цілому чи сільських громад зокрема.

5) велика кількість інструментів впливу на розвиток аграрного сектору, задіявані розвиненими країнами, є свідченням політичної мобільності – достатньо швидкої реакції публічної агрополітики на виклики ринку, який не змушує себе чекати, відповідаючи на ухвали політиків. Оперативність і різноманітність варіантів прийняття управлінських рішень щодо застосування інструментів впливу дає підстави думати про

неупередженість політиків, їх здатність контролювати ситуацію на аграрному ринку і реагувати якомога швидше, скорочуючи лаг між виникненням у галузі проблеми, її визнанням та прийняттям агрополітичного рішення. Тривалий час збереження проблеми, її обговорення, відкладення вирішення на невизначений період зовсім не означає розсудливість і обережність політиків, як-то питання щодо мораторію на продаж землі в Україні. Скоріше це прояви неpubлічного характеру державної політики, боязні взяти на себе політичну відповідальність, упередженості, заангажованості. Нагадаємо до прикладу, що у 2003 р., втретє продовжуючи у рамках реформи САП дію квот на виробництво молока, Євросоюз взяв зобов'язання до 1 квітня 2015 р. їх скасувати. 31 березня 2015 року рішення про скасування було ухвалене. Це красномовний прояв прозорості, передбачуваної, послідовної реалізації публічно-управлінських рішень в агрополітиці.

Список літератури.

1. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1437-р. URL: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=24198> (дата звернення: 15.04.2021)
2. Daugbjerg C., Feindt P. H. Post-exceptionalism in public policy: transforming food and agricultural policy. *Journal of European Public Policy*, 2017 [Taylor & Francis Online], [Google Scholar]. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13501763.2017.1334081> (дата звернення: 02.05.2021)
3. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
4. Чальцева, О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика : монографія. Вінниця : ФОП Барановська Т. П., 2017. 336 с. URL: <http://idpnan.org.ua/files/chaltseva-o.m.-publichna-politika-teoretichniy-vimir-i-suchasna-praktika-d.pdf> (дата звернення: 25.04.2021)
5. Новий тлумачний словник української мови: В 3 т. / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2003. Т. 2. 776 с.
6. Філософія політики: короткий енциклоп. словник / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко та ін. Київ : Знання України, 2002. 670 с.
7. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18.10.2005 р. № 2982-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2982-15> (дата звернення: 24.04.2021)
8. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 1 / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.
9. Гадзало Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т. Аграрний потенціал України: напрями розвитку : монографія. Київ : Аграр. наука, 2016. 332 с.
10. Андрійчук В. Г., Зубець М. В., Юрчишин В. В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти. Київ : Аграрна наука, 2005. 104 с.
11. Жемойда О. В. Державне управління у сфері сільського господарства : навч. посіб. / О. В. Жемойда ; уклад. О. В. Ярошенко. Київ : НАДУ, 2013. 56 с.
12. Organisation for Economic Cooperation and Development : Producer Support Estimates Methodology. 2016. 190 р. URL: <http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/psemanual.htm> (дата звернення: 22.04.2020)
13. Шиян В. Й., Шарко І. О. Аграрна політика: курс лекцій / Харк. нац. аграр. ун-т. Харків, 2007. 204 с.
14. Common Agricultural Policy : European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy_en (дата звернення: 22.04.2021)
15. Habermas and the Public Sphere [Text] / Ed. by Craig J. Calhoun. Cambridge : MIT Press. 1992. 498 р. URL: https://books.google.com.ua/books?printsec=frontcover&vid=LCCN91016736&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 27.04.2021)
16. Державна служба статистики України. Публікації. Сільське, лісове та рибне господарство : Статистичний збірник «Сільське господарство України» 2008, 2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 29.04.2021)
17. Корпоратизація аграрного сектору економіки України : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук Шубравської О. В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2020. 205 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/329.pdf> (дата звернення: 01.05.2021)
18. Кваша С. М. [Методологічний базис прийняття суспільних рішень в аграрній політиці](#). *Економіка АПК*. 2013. №12. С. 12-21.
19. Грішнова О. А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. пр. М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» / редкол.: А. М. Колот (голова) та ін. Київ : КНЕУ, 2014. № 1. С. 34-40. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/5075> (дата звернення: 15.04.2021)
20. Якобсон Л. И. Экономика общественного сектора: Основы теории государственных финансов : учебник для вузов. Москва, Аспект Пресс, 1996. 319 с.
21. Ставнійчук О. Звідки стільки аграрних партій і хто «головний» аграрій : Чесно. 4 червня 2020. URL: <https://www.chesno.org/post/4043/> (дата звернення 25.05.2021)

22. Газарін В. Політичні партії: український варіант на тлі світового історичного досвіду. Наскільки великий запит на партії в Україні? : Дзеркало тижня. 29 вересня 2017 року. URL: <https://dt.ua/HISTORY/politichni-partiyyi-ukrayinskiy-variant-na-tli-svitovogo-istorichnogo-dosvidu-255532.html> (дата звернення: 15.05.2021)
23. Основи аграрної економіки : підручник / В.П. Галушко та ін. Київ : Вища освіта, 2003. 399 с.
24. Stiglitz, Joseph E. Economics of the public sector. 3rd edition. New York / London : W. W. Norton & Company, 1999. 823 p. URL: <http://irfanlal.yolasite.com/resources/204314151-Stiglitz-Economics-of-the-Public-Sector%281%29.pdf> (дата звернення: 02.06.2021)
25. Інституалізація публічного управління та адміністрування у контексті інноваційного розвитку сільських територій: теорія і практика: монографія / А. С. Даниленко, П. І. Юхименко, Т. В. Сокольська та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук., професора, академіка НААН України Даниленка А.С. К.: Центр учбової літератури, 2018. 320 с.
26. Гладій М. В., Лузан Ю. Я. Аграрні трансформації та селянські господарства в системі продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*, 2020, № 5. С. 6-21.
27. Mgbenka R.N., Mbah E.N., Ezeano C.I. The Role of Local Government Council in Agricultural Transformation in Nigeria: Need for Review of Policy. *Agricultural Engineering Research Journal*. 5 (2). 2015. pp. 27-32. URL: <http://surl.li/wzoh> (дата звернення: 25.05.2021)

References.

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), "The concept of the State target program for the development of the agricultural sector of the economy until 2022", available at: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=24198> (Accessed 15 April 2021).
2. Daugbjerg, C. Feindt, P. H. (2017), "Post-exceptionalism in public policy: transforming food and agricultural policy", *Journal of European Public Policy*, [Taylor & Francis Online], [Google Scholar], available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13501763.2017.1334081> (Accessed 2 May 2021).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), "On ensuring public participation in the formation and implementation of public policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (Accessed 2 May 2021).
4. Chal'tseva, O. M. (2017), *Publichna polityka: teoretychnyj vymir i suchasna praktyka* [Public policy: theoretical dimension and modern practice], FOP Baranovs'ka T. P., Vinnytsia, Ukraine, available at: <http://idpnan.org.ua/files/chaltseva-o.m.-publichna-politika-teoretichnyy-vimir-i-suchasna-praktika-d.pdf> (Accessed 24 April 2021).
5. Yaremenko, V. Slipushko, O. (2003), *Novyj tlumachnyj slovnyk ukrains'koi movy* [New explanatory dictionary of the Ukrainian language], Akonit, Kyiv, Ukraine.
6. Andruschenko, V. P. (2002), *Filosofia polityky: korotkyj entsyklop. slovnyk* [Philosophy of politics: a short encyclopedic dictionary], Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "On the basic principles of state agricultural policy for the period up to 2015", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2982-15> (Accessed 24 April 2021).
8. Mochernyj, S. V. (2000), *Ekonomichna entsyklopediia* [Economic Encyclopedia], vol. 1, Vydavnychyj tsentr «Akademiia», Kyiv, Ukraine.
9. Hadzalo, Ya. M. Hladij, M. V. and Sabluk, P. T. (2016), *Ahrarnyj potentsial Ukrainy: napriamy rozvytku* [Agrarian potential of Ukraine: directions of development], Ahrarna nauka, Kyiv, Ukraine.
10. Andrijchuk, V. H. Zubets', M. V. and Yurchyshyn, V. V. (2005), *Suchasna ahrarna polityka: problemni aspekty* [Modern agricultural policy: problematic aspects], Ahrarna nauka, Kyiv, Ukraine.
11. Zhemojda, O. V. (2013), *Derzhavne upravlinnia u sferi sil's'koho hospodarstva* [Public administration in the field of agriculture], NADU, Kyiv, Ukraine.
12. Organisation for Economic Cooperation and Development: Producer Support Estimates Methodology (2016), available at: <http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/psemanual.htm> (Accessed 22 April 2021).
13. Shyian, V. J., Sharko, I. O. (2007), *Ahrarna polityka* [Agrarian policy], National agrarian University, Kharkiv, Ukraine.
14. Common Agricultural Policy: European Commission, available at: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy_en (Accessed 22 April 2021).
15. Craig J. Calhoun (1992), *Habermas and the Public Sphere*, [Text] MIT Press, Cambridge, available at: https://books.google.com.ua/books?printsec=frontcover&vid=LCCN91016736&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Accessed 27 April 2021).
16. State Statistics Service of Ukraine. Publications. Agriculture, forestry and fisheries: Statistical collection "Agriculture of Ukraine" 2008, 2019, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 29 April 2021).
17. Shubravs'ka, O. V. (2020), *Korporatyziatsiia ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy* [Corporatization of the agricultural sector of the economy of Ukraine], NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». Kyiv, Ukraine, available at: <http://ief.org.ua/docs/mg/329.pdf> (Accessed 1 May 2021).
18. Kvasha, S. M. (2013), "Methodological basis of public decision making in agricultural policy", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 12–21.

19. Hrishnova, O. A. (2014), "Human, intellectual and social capital of Ukraine: essence, interrelation, estimation, directions of development", *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka* [Social and labor relations: theory and practice], Zbirka naukovykh prats' [Collection of scientific works], National economic University im. Vadyma Het'mana, Kyiv, Ukraine, vol. 1, pp. 34–40, available at: <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/5075> (Accessed 15 April 2021).
20. Jakobson, L. I. (1996), *Jekonomika obshhestvennogo sektora: Osnovy teorii gosudarstvennyh finansov* [Public Sector Economics: Fundamentals of Public Finance Theory], Aspekt Press, Moscow, Russia.
21. Stavnyichuk, O. (2020), "Where do so many agrarian parties come from and who is the "main" agrarian", *Chesno*. June 4, 2020, available at: <https://www.chesno.org/post/4043/> (Accessed 25 May 2021).
22. Gazarin, V. (2017), "Political parties: the Ukrainian version against the background of world historical experience. How big is the demand for parties in Ukraine?", *Dzerkalo tyzhnia*, September 29, 2017, available at: <https://dt.ua/HISTORY/politichni-partiyyi-ukrayinskiy-variant-na-tli-svitovogo-istorichnogo-dosvidu-255532.html> (Accessed 15 May 2021)
23. Halushko, V.P. (2003), *Osnovy ahrarnoi ekonomiky* [Fundamentals of agricultural economics], Vyscha osvita, Kyiv, Ukraine.
24. Stiglitz, Joseph E. (1999), *Economics of the public sector*. 3rd ed, W. W. Norton & Company, New York / London, available at: <http://irfanlal.yolasite.com/resources/204314151-Stiglitz-Economics-of-the-Public-Sector%281%29.pdf> (Accessed 22 June 2021).
25. Danylenko, A. S. (2018), *Instytualizatsiia publichnoho upravlinnia ta administruvannia u konteksti innovatsijnoho rozvytku sil's'kykh terytorij: teoriia i praktyka* [Institutionalization of public administration in the context of innovative development of rural areas: theory and practice], Tsentru uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
26. Gladiy, M. V. Luzan, Yu. Ya. (2020), "Agrarian transformations and peasant farms in the food security system of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 6–21.
27. Mgbenka, R. N. Mbah, E. N. and Ezeano, C. I. (2015), "The Role of Local Government Council in Agricultural Transformation in Nigeria: Need for Review of Policy", *Agricultural Engineering Research Journal*, vol. 5 (2), pp. 27–32 5(2): 2015. C. 27-32. available at: <http://surl.li/wzoh> (Accessed 25 May 2021).

Стаття надійшла до редакції 17.06.2021 р.